

Andrzej Skwara

Przemiany kulturowe we Francji okresu Oświecenia

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika 22,
339-347

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Andrzej SKWARA

Przemiany kulturowe we Francji okresu Oświecenia

Wprowadzenie

Analizując sytuację Francji okresu Oświecenia, daje się zauważyć ogrom przemian o podłożu kulturowym, który odróżnia ten okres od czasów wcześniejszych. W toku zmian związanych z myślą oświeceniową – i z niej wynikających – Francja stanęła w obliczu przemieszczania się grup na drabinie społecznej i ambiwalencji związanej z chęcią usztywnienia zasad funkcjonowania warstw społecznych a ich plastycznością (wynikającą również z przemian ekonomicznych). Migracje wewnętrzne i zewnętrzne ludności przyczyniały się nie tylko do zderzania kultur, ale i tworzenia gruntu dla wyodrębniania się grupy „własnej” i „obcej”. Jednocześnie specyficzna rola Francji jako lidera kulturowego dla całego kontynentu nakładała na nią niejako obowiązek sprawnego poradzenia sobie z wewnętrznymi społecznymi przemianami, w taki sposób, by nie stracić roli wzorca kulturowego dla innych krajów Europy.

Jak Francja poradziła sobie ze swoiście rozumianym problemem międzykulturowości, gdzie mocno zróżnicowane, osadzone w swoich normach i zasadach grupy wchodziły w coraz ściślejsze i bardziej regularne interakcje? Czy kontaktom tym towarzyszyło – zgodnie ze współczesnym rozumieniem międzykulturowości – zrozumienie, respektowanie wartości i norm innych? Czy jednostki dążyły do utrzymania swojej odrębności i tożsamości oraz do prawa wyrażania swojej odmienności, i jakich te dążenia dotyczyły obszarów funkcjonowania?

1. Krótka charakterystyka sytuacji społeczno-politycznej Francji XVII i XVIII wieku

Pierwsza połowa XVII wieku zaznaczyła się wejściem Francji w stan anarchii, zapaści ekonomicznej, powszechnego niezadowolenia. Stało się tak głów-

nie za sprawą gwałtownego zwiększenia się podatków oraz innych obciążeń znacznej części ludności. Stąd wybuchające bunty, rebelie i ogólny klimat oporu wobec władzy. Fronda, która była antymonarchicznym buntem, nie miała jednak szans na wywieranie znaczącego, a przede wszystkim trwałego wpływu na Koronę – była to siła zbyt skłócona, i efektem jej działania stała się – paradoksalnie – tęsknota za stabilnością monarchii. Na tym podłożu – z jednej strony dążenia do zmiany, z drugiej – potrzeby trwałości, wykształcił się ustrój polityczny charakterystyczny dla ówczesnej Francji, przejawiający się w systemie rządów absolutnych. Jean Bodin (1530–1596), którego uznaje się za twórcę ideologii francuskiego absolutyzmu, mówił, że absolutny monarcha to taki, który jest bezstronny. Monarcha, który potrafi utrzymać swój majestat i decydować w konfliktach jako neutralny, jest monarchą idealnym; jednakże we Francji taki absolutyzm był utopijny, w praktyce bowiem stawał on po stronie stanów uprzywilejowanych. W takiej sytuacji można mówić o jego dwóch obliczach: „konserwatywno-feudalnym” i „modernizacyjno-burżuazyjnym”¹. System ten miał być takim sposobem sprawowania władzy, który sprawdziłby się w warunkach istniejącej feudalnej struktury społecznej, oraz odpowiadałby potrzebom rozwijającej się burżuazji (ochraniając handel i wytwórczość pozarolniczą, *nota bene* przynoszącą korzyść państwu)².

Monarchia absolutna miała być czynnikiem centralizującym państwo, osłabiać znaczenie wielkich feudałów, tworzyć zawodową grupę kompetentnych urzędników. Absolutyzm nie miał polegać na kontroli nad całym terytorium państwa i ludnością, ale chciał wytwarzać przeświadczenie u poddanych, że zawsze mogą być skontrolowani i „rozliczeni” przez władzę.

2. Charakterystyka zmian społeczno-kulturowych

Swoistym problemem społecznym występującym w każdym państwie feudalnym było usytuowanie warstwy szlacheckiej w strukturze społecznej. We Francji szlachta nie była stanem jednorodnym. Stara szlachta rodowa była rozwarstwiona. Mieszczañstwo XVIII-wiecznej Francji wzrastało, mając za punkt odniesienia zachowanie szlachty. Rozwój i zmiany w zakresie sprawowania władzy w miastach (np. od 1680 r. naczelnicy miast nie byli wybierani przez rajców miejskich, tylko mianowani przez władze centralne³, co poważnie osłabiało wpływ mieszkańców na funkcjonowanie miast, jak również poczucie obywatelskie) i zmiany ekonomiczne związane z zaistnieniem nowinek technicznych powodowały, że poszerzał się stan mieszczański. Wzorem zamykającej się szlachty (zarówno tej od „miecza”, i tej od „togi”), tworzyły się enklawy mieszczańskie sta-

¹ J. Baszkiewicz, *Francja nowożytna*, Poznań 2002, s. 11.

² J. Maciszewski, *Wiek Oświecenia*, Warszawa 1985, s. 71.

³ U. Im Hof, *Europa oświecenia*, Warszawa 1995, s. 47.

rających się „vivre noblement”, kupujących ziemię, by w ten sposób uszlachcić się⁴ lub zyskać (ze względu na wzrost renty gruntowej) na płaszczyźnie ekonomicznej. Ludzie ci, nie zawsze zrywając z interesami miejskimi, powiększali warstwę nieszlacheckiego ziemiaństwa. Stąd też pojawiła się tendencja, na wzór oligarchów i arystokratów, by stawać się hermetyczną grupą bogatych. Niezwykle istotną grupę stanowił patrycjat, instytucjonalnie związany z miastem (ratu- szem), ekonomicznie wiążący się z dobrami ziemskimi. „Ta mieszczańska arystokracja miała charakter kastowy i konserwatywny [...] a rody patrycjuszow- skie obecnie miały skłonność do zamykania się w stan dygnitarski”⁵. Inną czę- ścią klasy mieszczańskiej byli juryści cieszący się dużym prestiżem społecznym. Obok nich, ostatnią grupą wchodząca w skład miejskiego establishmentu były konfraternie kupieckie i starszyzna cechowa.

W obliczu przemian prowadzących do powstawania miast o charakterze re- zydencjalnym, przemysłowym bądź będących ośrodkami międzynarodowych in- teresów zmieniała się struktura mieszkańców miast. Dochodziło do coraz więk- szych kontrastów. Migrujący chłopci czy lud (charakteryzujący się brakiem po- siadania, w tym oczywiście ziemi) zasilali zwiększającą się grupę miejskiej biedoty, bądź w korzystniejszym wariantcie – służby⁶. Ludzie ci zasilali zapotrze- bowanie na dorywcze prace, sezonowe lub zależne od bieżącej koniunktury. Problemem był brak rąk do pracy w scentralizowanej manufakturze. Zatrudniali się tam zazwyczaj ci, którzy nie mieli innych możliwości zarobkowania. Jak pi- sze Emanuel Rostworowski: „Człowiek wolny szedł pracować do manufaktury w ostateczności, zniewolony ekonomiczną sytuacją. Chętniej wysyłał tam dzieci [...]. Wolnonajemni wyrobownicy stanowili już faktyczny proletariat, zaś ci, którzy okresowo poddawali się kontroli przedsiębiorcy (np. z powodu okresowego bez- robocia), stopniowo przekształcali się w proletariuszy”⁷.

Wykorzystywani i karierowicze dochodzący do wielkich fortun – to zjawi- sko obserwowalne w wielkich miastach. Tym zmianom sprzyjała dynamicznie zwiększająca się ruchliwość społeczna, która rozsadzała sztywne struktury sta- nowo-korporacyjne. „Obcy” zaczęli stanowić podstawę nowoczesnego (lub no- wowiejskiego) mieszczaństwa francuskiego. Kim byli „obcy”? Rekrutowali się z wielu środowisk i grup społecznych, i dlatego ich podstawową charakterystyką była różność (zarówno religijna, jak i różnorodność środowisk pochodzenia z różnych klas, społeczeństw, narodów). Znajdujący się w diasporze religijnej, poddani ostrej konkurencji, nie mogący lokować kapitału w ziemi, stworzyli więc nową jakość działań ukierunkowanych na osiągnięcie sukcesu. Walka o zmiany dotyczyła nie tylko możliwości włączenia się w istniejące struktury,

⁴ 30% mieszczan było w posiadaniu ziemi, dla porównania – tylko 20% szlachty. E. Rostworow- ski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 2000, s. 68.

⁵ Tamże, s. 70.

⁶ U. Im Hof, dz. cyt., s. 59.

⁷ E. Rostworowski, dz. cyt., s. 74.

ale przede wszystkim dotyczyła sposobu pozyskiwania środków. Stare mieszczaństwo sprzeciwiało się nowościom technicznym, dbało o jakość towarów i tradycyjny sposób ich wytwarzania. „Nowi ludzie interesu” szukali metod zwiększania produkcji przy zmniejszonych nakładach (np. organizując pracę chałupniczą na wsi, gdzie była tania siła robocza). Pionierzy przemysłu fabrycznego też nie tworzyli spójnej grupy; wielu z nich to drobni wytwórcy, bez większego kapitału, obok których funkcjonowali arystokraci-przemysłowcy⁸.

Jeśli chodzi o stan chłopski, to charakteryzowało go wielkie przywiązanie do tradycyjnego, przekazywanego z ojca na syna, stylu życia. Dlatego też byli oni nieufni wobec proponowanych nowinek⁹. Zwiększenie liczby ludności i konieczność ich wykarmienia wymuszały jednak pewne zmiany w sposobie uprawy ziemi, a przede wszystkim w zakresie przechowywania zbiorów¹⁰. Dosłownie rozumiany opór przed zmianą odnosił się do niechęci wobec tzw. ruchliwości społecznej. Niewielu przechodziło do miast, a mimo to „nawet nieznaczny rozpad wspólnot wiejskich wystarczał, by zasilić krwioobieg rosnących organizmów gospodarczych [...], oraz by ożywić wymianę między wsią a miastem. Panujące stosunki agrarne stanowiły platformę może najostrożniejszych, a w każdym razie najbardziej masowych konfliktów socjalnych przeciwstawiających wiejskie wspólnoty konsumentom renty feudalnej”¹¹.

W tym trójklasowym podziale społeczeństwa należy zauważyć coraz większy wzrost znaczenia mieszczaństwa i jego rosnący wpływ na bieżącą politykę państwa, przejawiający się przede wszystkim w wytworzeniu nowej klasy politycznej, czyli szlachty urzędniczej. Ta umacniająca swoją pozycję klasa społeczna wytworzyła również swoją kulturę, w której nurcie sytuuje się ważna część filozofii francuskiego Oświecenia. Tworzyli ją wybitni przedstawiciele stanu trzeciego, wyrażający jego aspiracje. J. Meslier był synem chłopa, Wolter wywodził się z rodziny urzędniczej, ojciec Jana Jakuba Rousseau był zegarmistrzem, rodzice Holbacha uprawiali winną latorośl, a Denis Diderot przyszedł na świat w rodzinie kowala z Langres¹².

3. Sytuacja religijna we Francji w kontekście międzykulturowym

Od czasu reformacji duchowieństwo dzieliło się na katolickie i protestanckie. Papistów i heretyków dzieliła wrogość i często wybuchały waśnie w miejscach, gdzie musieli żyć razem. Na przykład Wolter pisze, że we Francji XVII

⁸ A. Corvisier, *La France de 1492 à 1789*, Paris 1972, s. 219–221.

⁹ „Proponowane przez ludzi Oświecenia ulepszenie narzędzi i upraw trafiały na wsi na opór i nieufność”. E. Rostworowski, dz. cyt., s. 78.

¹⁰ U. Im Hof, dz. cyt., s. 57.

¹¹ E. Rostworowski, dz. cyt., s. 78.

¹² M. Skrzypek, *Diderot*, Warszawa 1982, s. 7.

wieku „Rada królewska musiała wydawać rozporządzenia w kwestiach cmentarzy, o które spierały się dwa wyznania na wsi, budowy kościoła reformowanego na gruntach pierwotnie należących do katolików, szkół, praw właścicieli odnośnej domeny, pochówków, bicia w dzwony – i protestanci nader rzadko bywali stroną wygraną”¹³. Ludwik XIV położył temu kres, odwołując w 1685 roku edykt nantejski, co doprowadziło do masowej emigracji francuskich protestantów. Emigranci znaleźli schronienie w sąsiednich krajach protestanckich, zwłaszcza w protestanckich księstwach niemieckich, przyczyniając się w ten sposób do dziesiątkowania elity intelektualnej Francji na rzecz jej sąsiadów¹⁴.

We Francji XVIII wieku sytuacja Kościoła, w przededniu rewolucji francuskiej, była specyficzna na tle innych państw europejskich. Francja, nazywana najstarszą córą Kościoła, korzystająca z przywilejów gallikańskich, zmierzała ku upadkowi *ancien régime*’u, ku wydarzeniu, które wstrząsnęło podwalinami Kościoła francuskiego i z którego Kościół wyszedł z bolesnymi ranami, nie znajdującymi zasklepienia po dzień dzisiejszy. Bolesław Kumor zwraca uwagę na zjawiska niebezpieczne dla losów Kościoła w tym czasie. Religii zagrażał moralizm wyrażający się w przekonaniu, że „nie ważne, w co człowiek wierzy, ale to, jak postępuje”¹⁵. Historię Kościoła oraz prawo wykładano w duchu józefińskim i gallikańskim. Wyższy kler nie tylko przyjmował idee francuskiego Oświecenia, ale często i jego zepsucie. Przyjmowała się też wśród niego idea „powszechnego chrześcijaństwa”, czyli mieszaniny katolicyzmu i protestantyzmu. Podniosły się również głosy za zniesieniem celibatu i życia zakonnego¹⁶.

Badacze tego okresu Bernard i Monique Cottret zwracają uwagę na ważne zjawisko związane z protestantami, które nazywają zjawiskiem „uchodźców”. Migracja ludności, spowodowana bardzo często kwestiami religijnymi, jak na przykład emigracja hugenotów po odwołaniu edyktu nantejskiego, jest elementem zbliżającym narody i kultury i ułatwia wymianę myśli¹⁷.

4. Rola Francji jako lidera w Europie

Francja oświeceniowa to kraj wiodący prym w przestrzeni politycznej i kulturowej, oraz prezentujący dla innych wzór funkcjonowania społeczeństwa. Też, że XVIII wiek był wiekiem wspaniałym i wiekiem postępu, przeciwstawia się tezę, że wiek XVIII to tylko przedłużenie epoki klasycyzmu, która była „wiekiem rewolucji myśli ludzkiej”¹⁸. Poglądy na temat czasu Oświecenia i jego

¹³ Voltaire, *Oeuvres, Tome XIX, Siècle de Louis XIV*, Paris 1830, s. 548.

¹⁴ U. Im Hof, dz. cyt., s. 35.

¹⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła. VI. Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2005, s. 94.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ B. et M. Cottret, *Histoire politique de l'Europe XVIe-XVIIe-XVIIIe siècles*, Paris 1996, s. 151.

¹⁸ M. Vovelle, *Wstęp*, [w:] *Człowiek oświecenia*, red. M. Vovelle, Warszawa 2001, s. 15.

oceny są zróżnicowane, i najczęściej opierają się na następujących danych faktograficznych, dotyczących:

1. sytuacji demograficznej: wzrost liczby ludności (widoczne przeciwieństwo stagnacji poprzednich wieków) oraz charakterystyczne procesy migracyjne (zarówno migracji wewnętrznej, jak i zewnętrznej);
2. sytuacji wewnętrznej klas: w środowisku wiejskim – bardzo uciążliwe zobowiązania (duże obciążenia i renty), w środowisku miejskim – rozwój miast i przemysłu (choć ocena tego rozwoju nie jest jednoznaczna)¹⁹;
3. postaw wobec religii: zmiana widoczna jest szczególnie wśród mieszczaństwa, ludzi wolnych zawodów, handlarzy i rzemieślników – następuje odejście od „religii barokowej”, którego konsekwencją jest przez jednych wstęp do dechrystianizacji, a dla innych – zwrot w kierunku religii „bardziej osobistej, a jednocześnie bardziej wrażliwej i rozumnej”;
4. kondycji życiowej społeczeństwa: rzadsze występowanie epidemii, lepsze metody leczenia, mniejsze obszary głodu; ponadto zmiana w postawach wobec życia i śmierci, narodzin, małżeństwa i seksu (Philippe Aries jest jednym z pierwszych zwracających uwagę na wartość i wyjątkowość dzieci) – zaczyna być stosowana antykoncepcja, w dużych miastach pojawiają się konkubiny²⁰;
5. myśli społeczno-filozoficzno-politycznej: charakterystyczny jest – niespotykany wcześniej na taką skalę – „ustawiczny ruch i mieszanie się idei, przemieszczanie ludzi, towarów i poglądów, osób różnych profesji i stanów, ale i różnego kalibru awanturników – to charakterystyka epoki Oświecenia, jako epoki kosmopolityzmu. Ten fakt sprzyja unifikacji kulturowej, ułatwionej dzięki dominacji języka francuskiego w Europie.

Na tle powyższych wydarzeń i przemian, formowały się myśli XVIII-wiecznych ludzi nauki, kultury, sztuki i polityki. Wielorakość przemian pociągała za sobą wielość nurtów i teorii: społecznych, politycznych i ekonomicznych. Dlatego ten wiek stał się tak bardzo płodny w bardziej lub mniej uporządkowane refleksje, opracowania, bądź usystematyzowane poglądy, we wszystkich obszarach funkcjonowania człowieka.

Do rozwoju myśli oświeceniowych niewątpliwie przyczyniła się możliwość (a następnie konieczność i moda) podróżowania. Podróże i kontakty zagraniczne swój początek mają w wyprawach misjonarzy, poszukiwaniu towarów i rynków zbytu oraz odkryciach geograficznych. Szczególnie podróże „egzotyczne” stanowiły cenny materiał do późniejszej „obróbki” intelektualnej, zarówno na salonach, jak i w zaciszu gabinetów i pracowni. Dostarczane informacje miały wpływ na całokształt życia społecznego, religijnego, politycznego czy ekono-

¹⁹ Wręcz przeważa ocena krytyczna; krytyka pochodzi z ust Rousseau, Retife’a de la Bretonne’a, czy Louisa Sebastiana Merciera, który w *Tableau de Paris* pisze o Paryżu „jako mieście zgubnym, pełnym rozpusty i zepsucia we wszystkich jego formach, nad którym unoszą się niezdrowe wyziewy, miasta zepsutego do samej głębi”. M. Vovelle, dz. cyt., s. 17.

²⁰ Tamże, s. 15–21.

micznego. W kontaktach między uczonymi z różnych krajów, więziach i podróżach wyrażał się uniwersalizm. Inną grupą, która podróżowała i wywierała znaczący wpływ na kształt ówczesnego życia byli dyplomaci. Ich wkład – z racji sposobu uprawiania polityki dyplomatycznej – w upowszechnienie i ugruntowanie nowoczesnych myśli i trendów był olbrzymi; „[...] ambasadorom w różnych stolicach europejskich zwykle towarzyszył orszak liczący dziesiątki, a na specjalne okazje nawet setki ludzi, począwszy od świty szlachciców, a na chmarze służby skończywszy”²¹. Dla kształtowania kultury najistotniejsze były podróże studentów, uczonych i artystów; były to bardzo często podróże o charakterze „zawodowym” – podróże akademickie stały się nieodłączną częścią wykształcenia uniwersyteckiego.

Władcy i reprezentanci absolutyzmu oświeconego za swój obowiązek uważali zapraszanie na swoje dwory uczonych z innych krajów. Przykładem są kontakty Fryderyka II z d’Alembertem i Wolterem, czy Katarzyny II z Wolterem i Diderotem²².

Podróże handlowe, dyplomatyczne i edukacyjne często zbiegały się w jednej wyprawie (np. wówczas, gdy ludzie interesu proszeni byli o przeprowadzenie misji dyplomatycznej); w XVII i XVIII wieku łączenie podróży spowodowało pojawienia się zjawiska „Wielkiej Podróży”, ponieważ jej skutki były doniosłe dla wykształcenia europejskiej elity w znaczeniu kosmopolityczno-kulturalnym²³.

Podsumowanie

Dominiacja polityczna Francji na arenie europejskiej znalazła swoje echo w dominacji kulturowej, w której Francja była postrzegana jako nośnik nowych idei. To Francja była łącznikiem intelektualnym i moralnym całej Europy. R. Mousnier podkreśla, że mimo iż Francja została zwyciężona w czasie wojny o sukcesję hiszpańską, że musiała uznać swoją porażkę podczas negocjacji pokojowych w Utrechcie, mimo że Anglia stała się główną potęgą handlową i polityczną, to Francja oświecała i prowadziła Europę²⁴.

Europa tamtego okresu miała swój wspólny język, był nim język francuski. Od roku 1714, kiedy w Rastadt Jego Cesarska Mość podpisała z Jego Królewską Mością porozumienie zredagowane po francusku, język francuski zastąpił łacinę w stosunkach dyplomatycznych. Nawet Turcy w 1774 roku podpisali traktat z Rosjanami, który był napisany po francusku. Książęta całej Europy mówią po francusku, piszą po francusku. Maria-Teresa korespondowała w języku francuskim ze swoimi

²¹ P. Rietbergen, *Europa. Dzieje kultury*, z angielskiego przełożył R. Bartoń, Warszawa 2001, s. 268.

²² Tamże, s. 35.

²³ Tamże, s. 275.

²⁴ R. Mousnier, E. Labrousse, *Le XVIIIe siècle, l'époque des „Lumières” (1715–1815)*, Paris 1985, s. 6.

dziećmi Józefem II i Marią-Antoinette, a Fryderyk II uważał język niemiecki za barbarzyński żargon i posługiwał się wyłącznie językiem francuskim. Również w języku francuskim odbywała się korespondencja pomiędzy carycą Katarzyną II i słynnymi filozofami Oświecenia²⁵. Exodus francuskich kalwinistów nie tylko zakorzenionych w krajach europejskich, ale też w Ameryce Północnej, emigracje zarobkowe, również charakterystyczne dla XVIII wieku migracje związane z „promieniowaniem francuskiej cywilizacji i mody” powodowały, że także kultura i język francuski słyszany był na wielu magnackich i monarszych dworach Europy²⁶.

Taka uprzywilejowana i mocna pozycja kulturotwórcza Francji pośród innych państw europejskich uzasadniała postawę myślicieli francuskich, takich jak chociażby Woltera, mających ambicję przewodzenia w rozwoju myśli oświeceniowej na arenie europejskiej.

Teresa Kostkiewiczowa zwraca uwagę na fakt, że w XVIII wieku zjawiskiem mającym równie ważne znaczenie, co praktyczne i teoretyczne koncepcje zachowania politycznej i kulturowej jedności Europy był proces kształtowania się zbiorowej świadomości, gruntującej społeczne poczucie wspólnoty. Proces ten znajdował nie tyle wyraz w projektach unii i sojuszków, ile raczej w rozważaniach myślicieli, pisarzy, publicystów. Badaczka pisze: „Bardzo wczesnie władcy i ludzie odpowiedzialni za bieg spraw europejskich podejmowali inicjatywy i działania, o charakterze bardziej pragmatycznym lub bardziej koncepcyjnym, a nawet utopijnym, mające na celu znalezienie metod uniknięcia lub neutralizacji politycznych napięć i zachowanie jedności kontynentu”²⁷.

T. Kostkiewiczowa, analizując stan świadomości europejskiej w XVII i XVIII wieku, wyodrębnia w niej trzy podstawowe składniki:

- 1) poczucie jedności kulturowej, ukształtowanej na fundamencie wspólnego dziedzictwa antyku i tradycji chrześcijańskiej;
- 2) europocentryzm manifestujący się w powszechnym poczuciu wyższości w stosunku do innych części świata, a więc wyższości europejskiej rasy białej, środowiska naturalnego i powstałej na tym terenie cywilizacji;
- 3) postawa uniwersalistyczna, wyrażająca się w przypisywaniu wyższej wartości cechom wspólnym i powszechnym niż właściwościom wynikającym ze różnicowań narodowych i regionalnych, w stawianiu uniwersalności ponad to, co partykularne.

Już od połowy XVII wieku ta uniwersalność zaczęła być stopniowo utożsamiana z cechami kultury francuskiej, co doprowadziło do powstania opinii o jej pierwszeństwie i wyższości wobec kultur innych narodów.

Jednym z manifestów europejskiego uniwersalizmu była np. publikacja francuskiego wolnomysliciela Fourgeret de Montbron *Le cosmopolite ou citoyen du mon-*

²⁵ Tamże, s. 158.

²⁶ R. Mousnier, *Les XVIe et XVIIe siècles. La grande mutation intellectuelle de l'humanité. L'avènement de la science moderne et l'expansion de l'Europe*, Paris 1993, s. 163–169.

²⁷ T. Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa 1994, s. 7.

de (1753), w którym to dziele na karcie tytułowej zamieszczone zostało motto z *Tuskulanek* Cycerona: „Patria est ubicumque est bene” (Tam ojczyzna, gdzie dobrze).

Uniwersalizm w duchu francuskim reprezentował m.in. Louis-Antoine Caracciolo, autor dzieła *Paris, le modèle des nations étrangères ou Europe française* (Paryż, model dla narodów obcych lub Europa francuska), który z entuzjazmem konstatawał: „Paryżanin podróżujący po Europie zaledwie spostrzega, że opuścił Paryż [...]. Nic przyjemniejszego, jak pocztą i publicznymi drogami przemierzać wielkie przestrzenie dzielące Europejczyków. Wydaje się, że nie ma już między nimi różnic. Paryż styka się z Petersburgiem, Rzym z Konstantynopolem. Wołam Polskę, Szwecję, Danię, proszę, żeby podały mi ręce i już się witamy, ściskamy, bratamy. Jeden duch nas ożywia [...]”²⁸. To samo zjawisko, aczkolwiek z pozycji krytyka uniwersalistycznych i integracyjnych tendencji kultury europejskiej, wskazywał J.J. Rousseau w *Uwagach o rządzie polskim*: „Cokolwiek by mówiono, nie ma już Francuzów, Niemców, Hiszpanów, nawet Anglików; są tylko Europejczycy. Wszyscy mają te same zamiłowania, te same namiętności, te same obyczaje, bo żadnemu narodowi nie nadały narodowego kształtu jakiegoś wyłącznie właściwe mu instytucje”²⁹.

W tym kontekście można powiedzieć, że Francja okresu Oświecenia była prekursorem stosowania strategii radzenia sobie ze swoistą wielokulturowością, ilustrowaną migracjami wewnętrznymi i zewnętrznymi, zmianami statusów społecznych – której przedstawiciele wychodzili ze swoich gett, a która przejawiała się także w zróżnicowaniu religijnym i ideowym. Podlegając wpływom nie tylko wewnętrznym, ale i zewnętrznym, Francja oświeceniowa zachowała charakter hegemonu, jednocześnie nadal będąc miejscem dla różnorodnych prądów, myśli i przemian.

Summary

Cultural Changes in France during the Enlightenment

In this article the author examines the cultural changes of the Enlightenment in France. Viewing conditions and manifestations of these changes. Shows a brief description of the socio-political situation of France seventeenth and eighteenth centuries (the transformation of French society, the role of the idea of absolutism) and its relationship with the socio-cultural transformations (f.e. the possibility and the need to travel). Highlights the importance of the religious situation in France for cultural change (the relationship between Catholicism and Protestantism). It recognizes the role of the French language for the creation of thoughts the eighteenth century people think of science, culture, art and politics. Diversity of changes entailed multiplicity trends and theory: social, political and economic. As a result, there is a formation of a collective consciousness, a sense of community social priming, France was the country's leading Enlightenment lead in the political and cultural, as well as presenting the example for others functioning multicultural community.

²⁸ Tamże, s. 11.

²⁹ Tamże.